

L'hipogeu de la Costa de Can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia

Daniel Daví i Salvanyà

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró

Resum

L'excavació de l'hipogeu calcolític de la Costa de Can Martorell (Dosrius, Barcelona) va donar lloc a la hipòtesi d'un episodi bèl·lic que hauria causat la mort de nombrosos individus. En aquest treball comparem el registre arqueològic amb dades de l'antropologia referents a diverses societats tribals. Els antropòlegs parlen de l'ús generalitzat de la guerra entre grups, que sovint es duia a terme a través d'emboscades o atacs per sorpresa, que en ocasions podien provocar un elevat nombre de baixes.

Paraules clau: hipogeu, calcolític, antropologia, guerra, atacs per sorpresa

Resumen

La excavación del hipogeo calcolítico de la Costa de Can Martorell (Dosrius, Barcelona) dio lugar a la hipótesis de un episodio bélico que habría causado la muerte de un número elevado de individuos. En este trabajo comparamos el registro arqueológico con información de la antropología referente a sociedades tribales. Los antropólogos hablan del uso generalizado de la guerra entre grupos, frecuentemente a través de emboscadas o ataques por sorpresa, que en ocasiones podían provocar un elevado número de bajas.

Palabras clave: hipogeo, calcolítico, antropología, guerra, ataques por sorpresa

INTRODUCCIÓ

Al segle XVI, es va forjar el mite del *bon salvatge*, a partir de la descoberta, per part dels europeus, de poblacions indígenes en diversos continents. Es veia en les poblacions primitives una qualitat moral que contrastava amb la suposada vilesa i cobdícia dels europeus, donant lloc a la imatge del salvatge simple i saludable, solidari amb la seva

comunitat i en perfecta harmonia amb la natura (MERCADAL, AGUSTÍ 2006: 37). Aquesta visió de l'home prehistòric va anar canviant a mesura que descobertes arqueològiques com el sepulcre col·lectiu de San Juan ante Portam Latinam (Àlaba), publicat el 1988, no deixaven cap dubte que s'havien dut a terme accions violentes.

Al Maresme, l'excavació de l'hipogeu de la Costa de Can Martorell, de Dosrius, va obrir noves vies per a l'estudi de la guerra a la prehistòria (ALIAGA 2003: 53-70). La tomba contenia les restes d'uns 200 individus i 68 puntes de fletxa de sílex. L'anàlisi tecnofuncional de les fletxes a partir d'un protocol experimental va determinar que algunes –si no totes– van entrar a la tomba allotjades als cossos dels inhumats i, per tant, es va produir almenys un episodi violent que va provocar la mort d'un nombre elevat d'individus (PALOMO, GIBAJA 2003: 179-214). Com a confirmació d'aquesta evidència, es valorava l'elevat nombre d'individus adults, la presència als ossos de ferides que podien haver estat produïdes per accions violentes i la constatació que durant l'excavació les sagetes van aparèixer escampades dins la tomba i no en grups, fet que indicaria que no es trobaven a l'interior de carcaixos dipositats com a aixovar funerari. Recentment, s'ha publicat un estudi on també s'identifiquen les puntes de fletxa trobades en dos dòlmens propers (Can Gol I i Can Gol II, a la Roca del Vallès) com a proves d'actes violents, ampliant d'aquesta manera l'àrea on s'haurien produït les accions bèl·liques (SORIANO *et alii* 2015).

En aquest treball volem aprofundir en els indicis arqueològics que confirmarien, una vegada més, la hipòtesi d'un episodi bèl·lic a Can Martorell. Tindrem en consideració la proporció de sexes dels individus inhumats i altres aspectes relacionats amb el context i l'època, com ara l'armament, la manca d'estructures defensives i la constatació d'actes violents en una àmplia zona del sud de França situada a prop dels jaciments catalans. També analitzarem la manera com es feia la guerra basant-nos en els models elaborats pels antropòlegs.

En aquest sentit, l'antropologia aporta dades valuoses amb relació a la tendència bèl·lica de la gran majoria de societats i posa de manifest l'escassetat de grups pacífics. Analitzarem algunes pautes de les societats tribals per veure com es podia haver fet la guerra a l'època

que analitzem, posant exemples que s'acosten, d'alguna manera, al grau d'evolució social del grup calcolític del tercer mil·lenni abans de Crist que estudiem.

Per a alguns arqueòlegs, la qüestió que ara es planteja no és tant si l'home prehistòric feia la guerra a la zona de Can Martorell, sinó la mesura amb què aquesta es produïa; és a dir, si es tractava d'atacs habituals en un estat de guerra constant o, més aviat, d'enfrontaments esporàdics (SORIANO *et alii* 2015). En aquest sentit, analitzarem si Can Martorell constitueix un cas aïllat o si, com sembla, es troba immers dins d'una àrea on es desenvolupava l'activitat bèl·lica. La imatge romàntica del *bon salvatge* està donant lloc a una visió més realista i estricta d'allò que va succeir en el passat.

L'HIPOGEU CALCOLÍTIC DE LA COSTA DE CAN MARTORELL

El sepulcre col·lectiu de la Costa de Can Martorell es va excavar els anys 1995 i 1996. Es tracta d'una cova artificial amb passadís i cambra subcircular a la qual s'accedeix a través d'un vestíbul de lloses que recorda els sepulcres megalítics, d'aquí el nom d'*hipogeu paradolmènic* amb el qual es va batejar. A l'interior es van localitzar les restes d'almenys 200 individus i 68 puntes de fletxa de sílex d'aletes i peduncle. L'anàlisi tecnofuncional de les sagetes va concloure que almenys una part van entrar a la tomba allotjades dins dels cossos dels inhumats.

L'estudi dels ossos va permetre identificar una fractura de cop de parada, alguns traumatismes del periosti, contusions cranials i diverses fractures en mans i peus que podrien ser causats tant per accidents quotidians com per conflictes grupals anteriors a la mort dels individus (MERCADAL (coord.) 2003; MERCADAL, AGUSTÍ 2006: 42-44).

Gairebé la meitat de la població enterrada eren adults d'entre 20 i 40 anys. Segueix en nombre la població juvenil (de 13 a 20 anys) i després els infants majors (de 6 a 12 anys). Destaca el nombre de joves morts, un grup que normalment sobreviu en poblacions naturals, per haver superat els problemes immunològics de la infància. La població enterrada a Can Martorell, doncs, no sembla seguir un patró de mort natural, fet que s'explicaria perquè una part hauria mort per causes violentes.

Quant a la proporció entre homes i dones, 46 cranis tenen trets masculins enfront de 32 que presenten trets femenins. Basant-nos en els elements femorals, 50 són masculins i 40 femenins (MERCADAL (coord) 2003: 172; MERCADAL, AGUSTÍ 2003: 105). Aquestes dades semblen indicar un nombre d'individus femenins lleugerament inferior al d'individus masculins. El fet podria respondre a diverses causes. Una possible explicació seria l'infanticidi femení que es produeix en algunes societats, amb el consegüent major nombre d'individus masculins. També es podria relacionar amb l'evidència que en un conflicte bèl·lic els homes s'exposen en major mesura durant el combat. Finalment, hom podria pensar en una situació que es produeix habitualment en algunes societats tribals, consistent en el segrest de les dones del poblat vençut després donar mort als homes.

El jaciment de la Costa de Can Martorell s'ha datat per radiocarboni a la segona meitat del tercer mil·lenni abans de Crist, amb una estimació probable entre el 2560 i el 2035 aC (MESTRES 2003: 227). Pertany a finals del calcolític i s'inclou en el campaniforme regional, com testimonia la presència dins la tomba d'un bol d'aquesta cultura.

EVIDÈNCIES DE VIOLÈNCIA A L'ENTORN DEL JACIMENT

El sud de França (Causses, Llenguadoc, Provença i en menor mesura els Pirineus) concentra una àmplia zona on s'han localitzat nombrosos enterraments del IV i III mil·lenni aC amb signes de violència, que contrasta amb l'escàs nombre documentat a la resta de regions franceses.

Diversos enterraments d'aquesta àrea contenen restes de vas campaniforme: la tomba de La Fare (Forcalquier, Alpes-de-Haute-Provence), on es va exhumar un element de sílex implantat a l'ulna que no va causar la mort de l'individu; l'enterrament en un túmul de Plan d'Aups (Var) amb una punta de fletxa amb forma de fulla allotjada en un fèmur; la cova del Rec de les Balmes, a prop de Caunes-Minervois (Aude), d'on procedeix una ulna amb l'impacte d'una punta de fletxa d'aletes, i la cova de La Tourasse (Saint-Martory, Alta-Garona), on es va exhumar una vèrtebra que també mostrava l'impacte d'una punta de fletxa d'aletes. Com hem comentat, en tots aquests jaciments es van trobar restes de vas

campaniforme (GUILAINE, ZAMMIT 2005: 130-133) i, per tant, s'aproximen cronològicament a Can Martorell.

El seu nombre reduït entre el total de restes es deu més aviat a dificultats de recerca, ja que durant el període campaniforme s'enterrava en tombes col·lectives construïdes anteriorment, per la qual cosa es fa difícil distingir quines restes humanes pertanyen concretament a aquest període.

El que sembla significatiu és l'evidència d'una zona, extensa però acotada, que destaca per l'elevat nombre d'atacs violents durant el IV i III mil·lenni aC, situada relativament a prop de Can Martorell i dels dòlmens de la Roca del Vallès.

INDICADORS DE VIOLÈNCIA EN EL REGISTRE ARQUEOLÒGIC

S'han considerat tres tipus d'evidències arqueològiques que demostrarien l'ús de la violència: ossos humans amb marques de ferides provocades per armament, la presència d'armes i estructures defensives i, finalment, la representació d'actes bèl·lics en suports lítics, com ara roques o estàtues-menhir (SORIANO *et alii* 2015: 174). A continuació analitzarem cadascun d'aquests indicadors amb relació al sepulcre de la Costa de Can Martorell i el seu entorn.

MARQUES DE FERIDES ALS OSSOS

A la Costa de Can Martorell es van trobar, com hem comentat, diverses lesions que podrien ser provocades tant per actes violents com per caigudes i accidents de la vida quotidiana.

A Catalunya, altres indrets amb evidències similars són la Balma de la Sargantana, amb traumatismes cranials que podrien haver estat causats per actes violents, i la Cova de Sant Bartomeu, on es va trobar una costella amb incisió causada per un objecte afilat. També s'han localitzat puntes de fletxa metàl·liques associades a cranis (tomba megalítica de Collet de Su i cova H del Cingle Blanc) i quatre traumatismes cranials identificats al dolmen de Clarà, deguts, també, probablement, a la violència (MERCADAL, AGUSTÍ 2006). Finalment, a la cova d'Aigües Vives es va localitzar un crani amb rastres d'extracció de la pell.

ARMAMENT

Durant el IV i el III mil·lenni aC, els guerrers disposaven de tres armes bàsiques: l'arc i les fletxes, la daga o punyal i la destral. Guilaine i Zammit (2001: 159 i seg.) assenyalen que totes tres formaven part del domini simbòlic masculí. Es representen a l'art sobre pedra de l'occident europeu i són presents entre els elements que duia l'home d'Ötzi, trobat en un glaciar dels Alps, així com en nombroses tombes masculines.

Els pobles campaniformes, apareguts al calcolític, feien servir l'arc, i elaboraven ganivets de sílex, dagues de coure i destrals del mateix metall.

Les puntes de fletxa de la Costa de Can Martorell són típiques del calcolític i es caracteritzen per tenir peduncle i aletes desenvolupades. Anteriorment, durant el neolític mitjà, les puntes de sageta més habituals eren les geomètriques (trapezis i triangles), que si s'emmanegaven transversalment a la tija es podien fer servir per a caçar aus. Aquestes puntes, més aviat dissenyades per a la cacera, no apareixen al registre arqueològic del calcolític, fet que palesa una tendència a convertir en armament uns estris que anteriorment es feien servir essencialment amb finalitats cinegètiques. D'altra banda, l'escassa evidència arqueològica de cacera durant el calcolític fa pensar en l'ús de l'arc per a la guerra (SORIANO *et alii* 2015: 176).

Arqueòlegs com John Blitz (citats per OTTERBEIN 2004:64-65) consideren que al nord d'Amèrica l'adopció de l'arc i les fletxes va provocar una escalada de la guerra. Els estudis etnològics conclouen que les fletxes amb puntes lítiques es feien servir per a la cacera de grans animals i la guerra, mentre que les puntes de materials orgànics servien per a la cacera de petits animals, incloent-hi els ocells (OTTERBEIN 2004: 65).

A diferència de les armes que es feien servir en la lluita cos a cos, l'arc permet els atacs a distància i unes tècniques diferents de fer la guerra. Algunes societats tribals disparen fletxes a l'aire sense apuntar directament a l'objectiu, produint d'aquesta manera algunes baixes entre l'enemic. Els indis caribs practicaven aquesta tècnica amb fletxes enverinades, fet que provocava que pocs ferits s'acabessin recuperant (WHITEHEAD 1990: 150). Els

yanomamö en ocasions també llançaven una pluja de fletxes contra el poblat enemic amb l'objectiu de causar algunes víctimes i fugir ràpidament.

Alguns antropòlegs creuen que les societats organitzades en poblats autònoms tenen com a arma principal l'arc i les fletxes, a diferència dels cabdillatges, els quals fan especialment la guerra cos a cos fent servir armes com ara porres (CARNEIRO 1990: 197).

L'altre element característic del calcolític són els punyals o les dagues de coure. Es podien fer servir per a la guerra i en la vida quotidiana. Alguns s'han trobat dipositats en tombes com a ofrena, com ara l'exhumat al dolmen de Can Gurri, dins la mateixa Serralada Litoral. També podem citar les làmines de sílex, que, emmanegades, es podien fer servir com a ganivets o punyals. Tot i que es tracta més aviat d'eines d'ús quotidià, també es feien servir com a armament, tal com demostra la troballa de fragments de ganivets de sílex encastats en ossos humans.

Al sud de França s'han conservat restes d'armes clavades en ossos humans, fet que prova el seu ús efectiu com a armes. El nombre més aclaparador correspon a puntes de sageta de sílex de diverses tipologies, però també s'hi compten algunes làmines de sílex, segurament emmanegades com a ganivets (GUILAINE, ZAMMIT 2005: 135).

ESTRUCTURES DEFENSIVES

Ni a l'entorn de la Costa de Can Martorell ni a la resta de Catalunya s'han localitzat estructures defensives del calcolític. No obstant això, la manca de muralles o fossats no ens permet classificar una societat com a pacífica, atès que l'etnologia aporta dades de grups de reconeguda tendència guerrera que disposen d'estructures defensives poc rellevants o inexistents. Els yanomamö viuen en poblats circulars (*shabonos*) i solen construir una estacada de tres metres d'altura quan preveuen atacs de l'enemic. Les entrades al poblat es cobreixen amb malesa seca perquè els gossos donin l'alerta si senten moviments. Els poblats que no disposen d'estacada són més vulnerables i hom apila llenya sota el ràfec de la teulada com a protecció contra possibles atacs nocturns (CHAGNON 2006: 131).

Les cases dels shuar (jíbars) en ocasions disposaven d'una torre de vigilància i les parets de la cabana estaven fetes de taulons que protegien els seus habitants d'un atac eventual amb llances (WEYER 1972: 105). Les entrades es tancaven amb resistents portes de fusta o posts mòbils i en ocasions es posava una capa de palma a la paret propera als llits. També es dipositaven horitzontalment troncs a la paret interior, els quals donaven protecció fins a una altura superior a un metre. A l'interior de l'habitatge s'obrien trinxeres per poder disparar des de punts baixos i proporcionar refugi a dones i nens, i s'excavava un túnel per poder escapar a l'exterior (HARNER 1984: 44). Com a mesura de prevenció d'atacs inesperats, els jíbars instal·laven a l'entorn del poblat trampes consistents en estaques afilades al fons d'una fossa dissimulada. També posaven al camí armes que disparaven llances múltiples a través de mecanismes activats per contacte, i, més recentment, armes de foc que s'activaven a través d'un cordill en el camí lligat al gatell de l'arma (WEYER 1972: 105). Finalment, els jíbars tenen gossos, entre altres motius, perquè alerten de la presència de possibles atacants.

Els dani de Nova Guinea construeixen torres de vigilància a les vores dels conreus per tal de detectar les ràtzies dels enemics. Com a mecanisme d'alarma fan servir el crit dels ànecs del riu: si algú hi passa a la vora, el seu soroll alerta els habitants. En aquest sentit, creen en llocs estratègics basses artificials que després freqüentaran aquestes aus (HEIDER1997: 107-109).

Els antropòlegs han assenyalat que les fortificacions són un preludi de la guerra, però la seva absència no implica necessàriament el contrari. Com hem vist, algunes societats tribals de reconeguda tendència guerrera fan servir altres mecanismes d'alerta i protecció, la major part dels quals no deixa constància al registre arqueològic.

REPRESENTACIONS ARTÍSTIQUES

Respecte a l'art, no es coneixen representacions d'armes o escenes de guerra dins l'àrea i el període que estudiem, però aquesta mancança no implica l'absència d'activitat guerrera, donada la gairebé nul·la presència d'art figuratiu a la nostra àrea. Tan sols farem esment de

les representacions parietals en art llewantí, ja que ens trobem dins l'àmbit de distribució d'aquest art. La cronologia de les pintures llewantines ha estat llargament debatuda i els diversos autors les han situat entre l'epipaleolític i l'edat del bronze. L'exemple més proper a Dosrius és la Pedra de les Orenetes (la Roca del Vallès), amb dues figures que no mostren cap activitat guerrera. En altres indrets, l'art llewantí presenta escenes bèl·liques, com ara dos grups d'arquers enfrontats on no deixa de ser present la noció d'estratègia: sovint un primer contingent d'arquers té a la rereguarda un altre grup de reserva per donar suport al front de batalla en el moment oportú. També s'hi representa alguna possible emboscada dirigida per diversos guerrers contra una sola persona. Guilaine i Zammit (2005) suggereixen que els enfrontaments estarien motivats per la defensa dels territoris de cacera propis de cada comunitat.

LES DADES DE L'ANTROPOLOGIA

Els antropòlegs que estudien la guerra analitzen, entre altres aspectes, el seu origen, causes i evolució a través de l'anàlisi de diverses societats. Segons els antropòlegs, la guerra és present a la gran majoria de societats, de manera que les ètnies o els grups pacífics en constitueixen l'excepció. Richard Sipes destaca que de les 130 societats analitzades en el seu estudi tan sols en troba onze de pacífiques, i d'aquestes n'exclou cinc per falta d'informació. Otterbein només en troba quatre entre les cinquanta que estudia. L'activitat bèl·lica augmenta en societats que han arribat a un nivell estatal, mentre que les societats pacífiques tendeixen a estar geogràficament isolades en illes, cims de muntanyes, terres ermes de l'àrtic o altiplans envoltats de selves (GREGOR 1990: 106-107).

Alguns antropòlegs distingeixen entre els enfrontaments de poblats políticament autònoms i la guerra entre cabdillatges, un esglaió superior en el desenvolupament polític on els caps ostenten l'autoritat sobre diversos poblats. Carneiro (1990: 191 i seg.) veu en la guerra el factor que transforma les senzilles comunitats independents en estats complexos, passant per la fase intermèdia dels cabdillatges. El mateix autor postula que amb l'aparició de l'agricultura es transformaria la causa principal de la guerra i aquesta s'intensificaria, passant

de la revenja a la conquesta de territori. Entre els cabdillatges, l'objectiu principal de la guerra és la revenja, de la mateixa manera que entre els poblats autònoms, però a una escala més intensa. Segons Carneiro, en aquestes societats més complexes es pretén l'aniquilació total de l'enemic en persones i propietats.

Un altre tret diferencial entre les societats de poblats autònoms i els cabdillatges es troba en les persones que van a la guerra i el seu nombre. A les ètnies de poblats autònoms yanomamö (Amazònia) i dujum dani (Nova Guinea), tan sols hi van aquells que ho desitgen, però en cabdillatges com els fiji, del Pacífic, la participació és obligatòria. Així mateix, els poblats autònoms reuneixen unes dotzenes de guerrers, mentre que els cabdillatges poden formar exèrcits d'uns centenars que molt rarament es poden convertir en milers (CARNEIRO 1990: 194-195).

Una darrera diferència es manifesta en l'armament: mentre els poblats autònoms fan servir, bàsicament, arcs i fletxes, en els cabdillatges predomina la guerra cos a cos. En aquest sentit, els fijians, organitzats en cabdillatges, tenen la porra com a arma principal, i els pobles de la vall del Cauca (Colòmbia) també fan servir preferentment armes dissenyades per a la lluita cos a cos (CARNEIRO 1990: 197).

CAUSES DE LA GUERRA I PRESTIGI SOCIAL

S'han definit múltiples causes de la guerra entre comunitats: conflictes individuals (iniciats sovint per casos d'adulteri); revenges per alguna mort; suposats actes de bruixeria, robatori d'aliments, conquesta de territoris; rivalitats per terres, zones de cacera o pesca; obtenció de trofeus humans, segrest de dones i adquisició de prestigi social.

Sovint, la guerra sorgeix a partir de conflictes individuals, quan es produeix una escalada de la violència en involucrar-s'hi altres membres del grup, i, finalment, s'escampa la disputa provocant l'enfrontament entre dos poblats (CHAGNON 2006: 322).

Un dels motius que induïa a la guerra entre els yanomamö era la revenja per alguna mort. S'ha calculat que el trenta per cent dels homes adults d'aquesta ètnia moria per causes violentes, mentre que dos terços de la població superior als quaranta anys havia perdut

almenys un pare, un germà o un fill per aquesta causa. Aquestes evidències expliquen el valor de la revenja com a motivació de la guerra dins d'aquesta societat (CHAGNON 2006: 357).

En moltes societats tribals, la malaltia o la mort de persones sovint s'atribueix a actes de bruixeria. Quan se sospita aquesta activitat, es busca el possible culpable dins o fora del poblats, cosa que pot ocasionar alguna mort o bé derivar en una guerra entre poblats. La situació s'ha descrit entre els yanomamö (CHAGNON 2006: 321), però també és habitual en altres ètnies.

Els jíbars feien la guerra per obtenir caps trofeu d'una altra tribu, normalment dels achuara (HARNER 1984: 182). Altres guerres s'han iniciat per raptar dones. Entre els yanomamö, pocs atacs es fan amb aquest objectiu, però, en canvi, n'és una conseqüència molt desitjada (CHAGNON 2006: 328-329).

Els desencadenants de la guerra entre cabdillatges poden ser diferents de les societats de poblats autònoms que acabem d'esmentar. Entre els fiji del sud-oest del Pacífic, la conflictivitat es produeix per l'orgull i la gelosia entre els caps i per ampliar els territoris de cadascun a costa dels altres (CARNEIRO 1990: 193). Entre els cabdillatges de la vall del Cauca, la guerra es feia per expandir el domini del cap i controlar els recursos naturals, com ara les mines d'or i de sal (CARNEIRO 1990: 193). Els taïnos tenien una motivació similar i lluitaven per conquerir territori i per posseir les zones de pesca o cacera (CRUZ 2007: 56). Sembla, però, que l'objectiu principal de la guerra a la vall del Cauca era l'obtenció de presoners per al sacrifici i per ser consumits, ja que practicaven el canibalisme. Amb el temps, el canibalisme va esdevenir una de les motivacions per fer la guerra en aquesta regió, de la mateixa manera que entre els fiji (CARNEIRO 1990: 194-207).

Un dels motius principals dels homes per participar en un atac, tant en societats de poblats autònoms com en cabdillatges, era l'obtenció de prestigi social. Aquell que esdevenia un bon guerrer adquiria reconeixement dins el seu grup. Els requisits essencials d'un marit jíbar eren el valor en el combat i l'habilitat en la cacera (WEYER 1972: 117). Entre els indis

mandan de Dakota del Nord, alguns joves guerrers organitzaven atacs amb l'únic objectiu de matar homes per aconseguir cabelleres i capturar dones i nens, ja que aquells atacs els donaven fama i prestigi. Aquesta ètnia classificava la valentia en molts graus i era decisiva en l'elecció d'un nou cap (BURLAND 1967: 71).

Les investigacions de Chagnon sobre els yanomamö apunten que els unokais ('homes que han mort algú') tenien 2,5 vegades més dones que els *no unokais* i més del triple de fills. D'aquesta manera, els unokais estan socialment recompensats en obtenir un prestigi superior als altres homes i tenen un èxit superior a l'hora de trobar mullers i tenir fills (CHAGNON 2006: 357).

Entre els nuer del Sudan, els nens esperaven impacients el dia que acompanyarien els adults en les incursions contra els dinka, i tan bon punt els joves s'iniciaven en l'estat adult preparaven un atac per enriquir-se i obtenir fama com a guerrers (EVANS-PRITCHARD 1977: 143). Els fijians donaven el nom honorari de *koroï* al guerrer que matava un enemic a cops de porra. Com més valent era i més captius feia, més elevat era el rang que adquiria el guerrer fijjà (CARNEIRO 1990: 200-201). Finalment, entre els ilongot de les Filipines, la motivació dels joves era arribar a la igualtat amb els adults en una societat que només distingia entre el rang d'adults i el de joves (GIBSON 1990: 134).

PREPARACIÓ D'UNA EXPEDICIÓ I TIPUS D'ATACS

Sovint els poblats autònoms formaven aliances que els permetien atacar un poblat enemic amb més possibilitats d'èxit. Entre els yanomamö, aquestes aliances eren febles i sovint es produïen traïcions entre els aliats (CHAGNON 2006). En els atacs podien participar unes dotzenes de persones, però sovint el nombre era més reduït. D'altra banda, els jíbars reclutaven homes entre diverses cases repartides pel territori i normalment aconseguien reunir trenta o quaranta guerrers (HARNER 1984: 184).

Altres societats, com els dani de Nova Guinea, formaven aliances de confederacions de tribus, de manera que el nombre de guerrers que podia agrupar cada bàndol era més

nombrós. Entre dues aliances hi havia una terra de ningú que constituïa la frontera, una terra insegura i despoblada, pel perill que suposaven les ràtzies freqüents.

Els indis caribs també formaven aliances que podien reunir 300 o 400 guerrers, cosa que, segons WHITEHEAD (1990: 153-154), implicaria quatre o cinc poblats. A la vall del Cauca, organitzada en cabdillatges, la mitjana dels exèrcits se situava entre 200 i 400 guerrers, però ocasionalment es podien reunir uns milers de combatents (CARNEIRO 1990: 195). Una expedició organitzada al segle XVI pels tupís va agrupar un miler de guerrers (STADEN 1983: 135). S'ha assenyalat que el nombre de combatents estava limitat per la dificultat en l'obtenció de subministraments.

Els atacs als poblats enemics es feien amb una fase prèvia de preparació on no faltaven les festes i les reunions, la posada a punt de les fletxes i les consultes als endevins. Abans d'emprendre l'atac, es buscava informació sobre el possible resultat de l'expedició a través dels somnis, amb la ingesta de substàncies al·lucinògenes, la consulta als xamans o fent servir altres mitjans d'endevinació. Els tupís del Brasil confiaven en els somnis, ja que somniar la victòria era l'indici de l'èxit en l'expedició que s'emprenia (STADEN 1983: 136-137, 207-208), mentre que els jíbars prenien substàncies al·lucinògenes per tal d'esbrinar si el dia seria propici per a una expedició de captura de caps. Les drogues provocaven visions que els indicaven l'èxit de l'empresa (WEYER 1972: 104-105).

Quant a la fase de l'atac, Otterbein (2004: 202) distingeix dues formes de fer la guerra en societats de sistemes no centralitzats, que anomena *emboscades* i *línies*. Els dani de Nova Guinea i els tiwi de Melville Island (nord d'Austràlia) formaven línies de batalla amb l'objectiu de mesurar la força de l'enemic, les quals causaven un nombre reduït de baixes. Contràriament, les emboscades ocasionaven un nombre més elevat de morts.

Les societats organitzades en poblats autònoms solien fer la guerra a través de ràtzies, atacs per sorpresa o emboscades. Els assalts dels yanomamö tenien l'objectiu de causar algunes morts i fugir sense ser descoberts. S'amagaven a prop del poblats enemics i sorprenien aquells que sortien a orinar o a buscar aigua. Els atacants no s'atrevien contra un

grup nombrós; en aquest cas, es retiraven o llançaven una pluja de fletxes contra el poblat enemic. Després dels atacs fugien ràpidament, perquè l'enemic els perseguiria, en ocasions avançant-se i preparant-los una emboscada (CHAGNON 2006: 328 i seg.). Una altra estratègia documentada en aquesta ètnia és la traïció o *nomohori*, consistent en anar a un poblat sense mostrar males intencions i atacar els habitants quan estan desprevinguts (CHAGNON 2006: 329). Els atacs per sorpresa també s'han descrit entre els kenyah de Borneo, els quals tallaven com a trofeu alguns caps dels enemics morts i tornaven ràpidament al seu poblat (BURLAND 1967: 105). Els jíbars organitzaven expedicions per atacar una o dues cases simultàniament i obtenir el màxim nombre de caps trofeu, saquejant els béns dels atacats (HARNER 1984: 186-187). En ocasions feien servir la tècnica de posar setge a l'assentament (WEYER 1972: 105).

Fins i tot algunes societats jerarquitzades evitaven les batalles a camp obert, tal com es desprèn de l'estudi de Carneiro (1990: 197), basat en els cabdillatges dels fiji i de la vall del Cauca. Ambdues cultures disposaven de places fortificades i solien atacar l'enemic en una posició defensiva.

No obstant això, entre alguns grups es practicava la guerra a camp obert. S'ha dit que els indis caribs de l'Orinoco preferien els enfrontaments planificats en espais oberts als atacs per sorpresa. Els dos exèrcits es disposaven un davant de l'altre i, després de llançar fletxes enverinades, lluitaven amb porres cos a cos (WHITEHEAD 1990: 155).

Un altre exemple són els atacs dels nuer del Sudan contra els dinka. Es feien en tres divisions separades a certa distància; quan una divisió entrava en combat, les altres avançaven o es retiraven, segons el desenvolupament de la batalla (EVANS-PRITCHARD 1977: 145).

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA

La conseqüència immediata de la guerra és la pèrdua de població. Com hem comentat, entre els yanomamö el trenta per cent dels homes adults morien per causes violentes. Entre els dani de Nova Guinea, el 28,5% dels homes i el 2,4% de les dones també sucumbien per

causa de la guerra (HEIDER 1997: 113-114). En aquest cas, les dades provenen d'una regió fronterera que probablement patia més els efectes de l'activitat bèl·lica que el conjunt de l'aliança de la qual el grup formava part.

Quant al nombre de morts en cada enfrontament, varia entre unes escasses persones i uns pocs centenars. Bona part de les expedicions dels yanomamö acabaven amb un o diversos morts. Entre els fiji, el nombre de morts en una batalla oscil·lava entre 20 i 200 persones. En el cas dels dani, les batalles en línia de l'anomenada *guerra ritual* causaven escasses defuncions, però un atac per sorpresa fet l'any 1966 va produir la massacre de 125 persones (HEIDER 1997: 112).

En ocasions es capturaven presoners per convertir-los a l'esclavatge. Aquesta pràctica es donava entre els maoris de Nova Zelanda (BURLAND 1967: 155), mentre que els tupí de la costa atlàntica del Brasil feien presoners de guerra per consumir-los després de fer uns rituals, atès que practicaven el canibalisme.

Alguns antropòlegs afirmen que en sistemes polítics no centralitzats els homes maten els guerrers enemics capturats però solen perdonar la vida de les dones, que agafen com a mullers, i dels nens, que prenen en adopció. Moltes d'aquestes societats són polígames i d'aquesta manera adquireixen dones addicionals. No obstant això, en algunes societats organitzades en cabdillatges, com ara els fiji i els pobles de la vall del Cauca, hom matava fins i tot les dones i els nens (CARNEIRO 1990: 199).

L'activitat bèl·lica podia donar lloc a l'obtenció de trofeus humans que donaven prestigi al guerrer que els exhibia. Els caps trofeu constituïen un signe de virilitat amb el qual un jove impressionava la dona que volia com a muller (BURLAND 1967: 105).

Una altra conseqüència de la guerra era la pèrdua de béns materials. De vegades s'incendiava el poblat, bé com una tècnica d'atac o amb la intenció de destruir-lo. Aquest fet s'ha descrit entre els mundurucú de l'Amazònia (DÍAZ 1986: 113) i els pobles tupí del litoral brasiler al segle XVI (STADEN 1983: 109,208). També durant la incursió dels dani del 1966

que hem esmentat, en què es van cremar molts assentaments. Finalment, es podia produir el saqueig dels béns del poble atacat.

Els enfrontaments podien acabar amb la desaparició del poblat autònom com a entitat pròpia. Entre les yanomamö, alguns assentaments debilitats per la guerra desapareixien quan els habitants es refugiaven de manera permanent en altres poblacions. Només algunes ètnies conquerien territori enemic, com és el cas dels nuer del Sudan, els quals van anar ocupant terres dels dinka, que reculaven cap a indrets més allunyats, restant dins les terres novament conquerides petits llinatges dels vençuts (EVANS-PRITCHARD 1977).

CONCLUSIONS. APLICACIÓ DELS MODELS ANTROPOLÒGICS A CAN MARTORELL

En diverses publicacions s'ha destacat la Costa de Can Martorell com un exemple d'episodi violent a la prehistòria a partir, entre altres factors, de l'anàlisi de les puntes de fletxa. Dues tombes relativament properes amb puntes de sageta de característiques similars (Can Gol I i Can Gol II, a la Roca del Vallès) posarien de manifest que l'episodi de Can Martorell no és un cas aïllat, sinó que la violència es desenvolupava en una àrea més extensa.

En aquest treball hem analitzat altres indicadors que confirmarien les conclusions dels estudis precedents. En primer lloc, la constatació d'un nombre superior d'individus masculins a la tomba respecte dels femenins podria estar causat, sense excloure altres explicacions, al fet que els homes s'exposen més en un conflicte en entrar directament en combat.

Els antropòlegs ens recorden que la gran majoria de societats fan la guerra. Les cultures pacífiques en són l'excepció i se situen en indrets isolats, com ara illes o capçaleres de rius. Aquest factor no es dona a Can Martorell, que disposa d'una fàcil comunicació, a través de rieres, amb els corredors litoral i prelitoral.

L'armament utilitzat a Can Martorell també avalaria l'activitat guerrera. Les dades etnològiques demostren que les puntes de pedra servien per a la guerra i per a la cacera de grans animals, però aquests no solen aparèixer en el registre arqueològic. Les puntes de

fletxa d'aletes i peduncle que els grups calcolítics fabricaven en gran nombre s'han de considerar, doncs, armes per a la guerra, més que no pas per a la cacera.

A més, les dades arqueològiques han definit a prop de la nostra àrea una zona extensa que abasta l'extrem sud de França on s'han documentat nombroses mostres d'atacs violents, fet que contrasta amb la resta de territori francès, on manquen aquest tipus d'evidències o bé hi són escasses. Tot fa pensar, doncs, que la Costa de Can Martorell estava en una àrea –o ben a prop– on es practicava la guerra.

Cal considerar l'activitat bèl·lica en tota la magnitud, no només com una activitat més dels grups humans. Les societats que la practiquen solen tenir un sistema de valors relacionats amb aquesta activitat, recompensen el guerrer amb prestigi social, en alguns casos exterioritzen les mostres de valentia amb l'exhibició de trofeus i disposen d'un conjunt de rituals al respecte. Els desencadenants de la guerra van, doncs, més enllà dels motius estrictament econòmics. Contràriament, les societats pacífiques solen destacar els valors de la pau. Les tribus de l'Alt Xingú tenen un sistema de valors de natura antiviolenent i relacionen amb la pau el concepte de tot allò que és bo. En aquest cas són aquells que eviten els conflictes els recompensats amb prestigi social (GREGOR 1990: 106).

Es desconeix el grau o la intensitat amb què van tenir lloc els enfrontaments en l'àrea que estudiem i els indicis al respecte són poc aclaridors. La manca d'estructures defensives no constitueix un argument negatiu, ja que a través de l'etnologia coneixem societats que han viscut en un estat de guerra constant i no disposen d'aquesta mena d'estructures.

Gràcies a l'antropologia, coneixem alguns trets bàsics del desenvolupament de la guerra en societats actuals properes al nivell socioeconòmic del calcolític. Alguns antropòlegs distingeixen entre els enfrontaments en línies de batalla i les emboscades o els atacs per sorpresa. Mentre que els primers eren de caràcter ritual i servien per mesurar les forces, causant un nombre reduït de baixes, els atacs en forma d'emboscada produïen un nombre elevat de morts. També es documenten els atacs planificats a camp obert amb la lluita cos a

cos, però aquest sistema predomina en cabdillatges i altres estadis evolucionats d'organització social.

Desconeixem el grau de complexitat social de les societats calcolítiques catalanes, ben diferent de sectors puntuals de la península Ibèrica, com Los Millares (Almeria) o Zambujal (Portugal), que disposen de defenses de muralles, torres i bastions, cosa que demostraria un important nivell de jerarquització. A la nostra àrea s'ha plantejat la possibilitat d'una certa diferenciació social (BASSOLS *et alii* 2018: 332), però no sabem amb certesa si estaríem dins un model de poblats autònoms o de cabdillatges, amb les diferències inherents en cada cas en el modus de fer la guerra descrites pels antropòlegs que hem citat anteriorment. El registre arqueològic de les tombes de Can Martorell, Can Gol I i Can Gol II palesa l'ús generalitzat de l'arc, una arma que permet fer la guerra a distància. Seguint el model suggerit per Carneiro i tenint en compte l'ús de l'arc com a arma principal, podem hipotetitzar que ens trobem davant de societats organitzades en poblats autònoms, les quals solen evitar la guerra cos a cos, que es produeix habitualment entre els cabdillatges. D'aquesta manera, cal pensar que, probablement, les persones que enterraven a Can Martorell feien la guerra amb el sistema que s'ha definit per a les societats de poblats autònoms, és a dir, mitjançant emboscades, ràtzies o atacs per sorpresa.

A nivell d'hipòtesi, podem proposar que una part dels individus enterrats al sepulcre de la Costa de Can Martorell responen a atacs per sorpresa o emboscades, tal vegada fets sobre el poblat que hi enterrava els seus habitants. En el cas de tractar-se de guerrers morts en un atac llunyà, difícilment se n'haurien recuperat els cossos per dipositar-los dins la tomba pròpia de la comunitat.

Els 200 inhumats a Can Martorell constitueixen un nombre elevat amb relació als habitants dels assentaments de l'època, que, extrapolant dades etnològiques, es podrien situar a l'entorn d'un centenar o, més rarament, d'uns escassos centenars de persones per poblat. La ubicació del sepulcre en una vall interior de la Serralada Litoral fa pensar en un poblat no gaire llunyà i de reduïdes dimensions, donat l'entorn de muntanya, on les terres conreables

són més aviat escasses. Tampoc podem excloure un poblament dispers pel territori en diverses cases unifamiliars. Les dades suggereixen com a hipòtesi més probable un enterrament progressiu de membres de la comunitat per diverses raons, i no pas en un únic episodi bèl·lic, que si fos així hauria eliminat la pràctica totalitat de la població. L'etnologia mostra que sovint la guerra es fa a través de petits atacs continuats que provoquen un nombre reduït però constant de morts que van delmant les poblacions implicades. Ocasionalment, però, es documenten atacs que causen un nombre elevat de víctimes. En el cas de Can Martorell, els morts produïts per un o, més probablement, diversos enfrontaments violents s'haurien afegit a una tomba que ja contenia inhumacions prèvies.

BIBLIOGRAFIA

ALIAGA I RODRIGO, S. (2003): L'excavació arqueològica d'urgència. *La Costa de Can Martorell (Dosrius, El Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietània* 14, 53-70. Mataró.

BASSOLS I FERNÁNDEZ, I.; DAVÍ I SALVANYÀ, D.; FONT I COT, J. O.; LLEONART I CASADEVALL, R.; LOU I MARTÍNEZ, T. (2018): *Dòlmens i menhirs entre la Tordera i el Besòs. El grup megalític del Maresme i el Baix Vallès*. Monografies del SERP, 13. Barcelona.

BURLAND, C. (1967): *La vida en los pueblos primitivos*. Barcelona.

DÍAZ MADERUELO, R. (1986): *Los indios de Brasil, un mito permanentemente actualizado*. Madrid.

CARNEIRO, R. L. (1990): Chiefdom-level warfare as exemplified in Fiji and the Cauca Valley. Dins: Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*, 190-211. Cambridge.

CHAGNON, N. A. (2006): *Yanomamö. La última gran tribu*. Barcelona.

CRUZ GARCÍA, Á. (2007): *Vida y costumbres de los pueblos del Caribe y la Amazonia*. Madrid.

EVANS-PRITCHARD, E. E. (1977): *Los nuer*. Barcelona.

GIBSON, T. (1990): Raiding, trading, and tribal autonomy in insular Southeast Asia, dins Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*, 125-145. Cambridge.

GREGOR, T. (1990): Uneasy peace: intertribal relations in Brazil's Upper Xingu, dins Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*, 105-124. Cambridge.

GUILAINE, J.; ZAMMIT, J. (2005): *The Origins of War. Violence in Prehistory*. United Kingdom.

HARNER, M. J. (1984): *The Jívaro. People of the Sacred Waterfalls*. University of California Press. United States of America.

HEIDER, K. G. (1997): *Grand Valley Dani. Peaceful Warriors*. Case studies in cultural anthropology. 3a ed. Unites States of America.

MERCADAL I FERNÁNDEZ, O. (coord.) (2003): *La Costa de Can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietània 14*. Mataró.

MERCADAL, O.; AGUSTÍ, B. (2006): "Comportaments agressius a la prehistòria recent. La desmitificació del bon salvatge?" *Cypsela* 16, 37-49. Girona.

MESTRES I TORRES, J.-S. (2003): "La datació per radiocarboni de l'hipogeu de Can Martorell". *La Costa de Can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietània 14*, 221-228. Mataró.

OTTERBEIN, K. F. (2004): *How war began*. United States of America.

PALOMO I PÉREZ, A.; GIBAJA BAO, J. F. (2003): "Anàlisi tecnomorfològica/funcional i experimental de les puntes de fletxa". *La Costa de Can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietània 14*, 179-214. Mataró.

SORIANO, I.; GIBAJA, J. F.; VILA, LI. (2015): "Open warfare or the odd skirmish? *Bell beaker violence in the north-eastern iberian Peninsula*. *Oxford journal or archaeology* 34 (2), 157-183.

STADEN, H. (1983): *Verdadera historia y descripción de un país de salvajes desnudos*.
Barcelona.

WEYER, E., Jr. (1972): *Pueblos primitivos de hoy*. Barcelona.

WHITEHEAD, N. L. (1990): The Snake Warriors - Sons of the Tiger's Teeth: a descriptive analysis of Carib warfare, ca. 1500-1820, dins Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*. 146-170, Cambridge.